

LITERATUURBULLETIN

RELATIES EN SEKSUALITEIT 1991 NR. 4

Inhoud

Recensies

Freddy Deven

Hekma, G., e.a. (red.)(1990). Het verlies van de onschuld. Seksualiteit in Nederland/300

Mariëtte Moors-Mommers

Wiel, H.B.M. van en Weijmar, W.C.M. Schultz (1990). Stoma en seksualiteit/302

Mariëtte Moors-Mommers

Rutgers Stichting en Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (1991). Seksueel misbruik. Een analyse, aanbevelingen en het verslag van het landelijke werkconferentie "Seksueel misbruik door hulpverleners"/302

Liesbeth Woertman

Wiegers, A.M. en Swets-Gronert, F.A. (1989). Samen hulpverleners bij kindermishandeling. Een overzicht van de samenwerkingsverbanden/304

Greta Bolle

Vincke, J., Mak, R. en Bolton, R. (1991). Mannen met mannen. Welzijn, relaties en seksualiteit/304

Greta Bolle

Bral, L. (1991). "Jeugd en beweging". Een jeugdbewegingsonderzoek bij groepen, leiding en 15-jarigen/306

Jan Moors

Wakley, G. (1991). Sexual abuse and the primary care doctor/307

Jan Moors

Skrine, R.L. (ed.)(1989). Introduction to psychosexual medicine/307

Jan Moors

Skrine, R.L. (ed.)(1987). Psycho-sexual training and the doctor/patient relationship/308

Joost Dekker

Leiblum, S.R. & Rosen, R.C. (eds.)(1988). Sexual desire disorders/308

Recensies

Het verlies van de onschuld. Seksualiteit in Nederland.

Hekma, G., e.a. (red.)(1990)

Groningen: Wolters-Noordhoff, 213 pag., f 35,-.

Deze verzamelbundel handelt in hoofdzaak over het seksueel-maatschappelijke landschap in het Nederland van de jaren zestig en zeventig, met betekenisvolle sociale voor- en uitlopers in de tijd. Het gaat om negen bijdragen die soms een bevattelijke samenvatting leveren van vroegere, meer uitgebreide publicaties. Nogal wat auteurs hadden/hebben te maken met de Universiteit van Amsterdam of met het NISSO. Trouwens, deze bundel verscheen eerst als een speciaal nummer van het Amsterdams Sociologisch Tijdschrift (1990, 17/2).

Iets brengt me ertoe de gehanteerde volgorde van de hoofdstukken op zijn kop te zetten en de bespreking achteraan te beginnen. Daar staan immers enkele behoorlijk gedocumenteerde bijdragen over de pijnlijk-moeizame kanten van seksualiteit: SOA's, seksuele mishandeling, incest, doodslag en prostitutie. Ze volgen op teksten die ruimere maatschappelijke ontwikkelingen onderkennen.

Zo sluit "De seks-consumenten" van Lucie Van Mens de bundel af met haar profiel (uitgave-

en keuzepatroon, motieven) van seksconsumenten. Eigenlijk een verhaal van alle Westerse tijden. Ze rapporteert zeer bevattelijk over haar empirische dissertatie-onderzoek (1988) naar de bedrijfskundige aspecten van seksclubs en privéhuizen. Het illustreert dat prostitutie *niet* blijkt te bestaan bij de gratie van seksuele onvrijheid. De 'vrije liefde' heeft het niet in de overbodigheidshoek weggedrukt. Prostitutie heeft zich veeleer gedifferentieerd, verder gecommmercialiseerd en tot op zekere hoogte ook wel gedemocratiseerd.

Frank Van Gemert documenteert in "Fatale seks" oorzaak en aanleiding van moorden met homoseksuele slachtoffers. Vooral via uitgebreide interviews met zeven 'potentiële slachtoffers' verzamelt hij materiaal over 18 moorden in Amsterdam (1980-1989). Hij komt tot de slotsom dat de oorzaken van dit specifieke delict te maken hebben met een cumulatie van negatieve ervaringen bij dader en slachtoffer, die maakt dat twee personen die elkaar niet welgezind zijn tegenover elkaar komen te staan. Twee ideaaltypen die in elkaar grijpen. Ik vind dat zijn profiel van 'de jongen' overtuigender uiteengezet wordt dan dat van 'de man'.

Rineke Van Daalen's "Aantekeningen over kindermishandeling en incest" situeert de maatschappelijke 'ontdekking', eerst van (fysieke) kindermishandeling dan van seksuele kindermishandeling (incest) in zijn maatschappelijke context. Belangrijk is haar analyse van het grote belang over de macht van de probleemdefiniëring. In het eerste geval gaat het om een beperkt-medische begripsafbakening (röntgologen, pediaters) die later in handboeken terechtkomt onder 'Beenderen en Gewrichten' (zie haar Noot 5). Bij incest zijn het in Nederland feministische vrouwen geweest die de slag om de definitie van de situatie hebben gewonnen. Spijtig dat deze sober-relevante bijdrage bij afsluit wat uitwaait in details over het themanummer incest (1986) van het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde.

Annet Mooij levert met "De ziektes van de revolutie" een gestoffeerde bijdrage over geslachtsziektes; met een schatkamertje van specifieke informatie via haar 'Noten'. Er blijkt de zorg uit voor een toename van SOA's als syfilis en gonorrhoe, de verkeerde beeldvorming inzake het aandeel daarbij van bepaalde bevolkingscategoriën (cfr. teenagers, 'buitenlanders'), de simpele sociale diagnose ('promiscuïteit'), alsook de verwarring tussen actoren en acties (voorkeur voor bepaalde technieken/manieren van vrijen). Later in de jaren zeventig komen genitale herpes, hepatitis B en chlamydia zorgelijk op de voorgrond. Het wordt de tijd van stille woekeraars en de ongeneeslijke virale ziektes. Die toename blijkt lang gepaard te gaan met maatschappelijke onverschuldzaamheid. Mooij duidt dit door te verwijzen naar het bestaan van penicilline en een klimaat van 'seksueel enthousiasme'. Een relatieve zorgeloosheid die wegdeemstert wanneer het risico op AIDS in de jaren tachtig opduikt.

Gert Hekma legt in "Kermis in Amsterdam" een waardevol stuk historische lokale kleur vast. Bij terugblik treft zeker het masculinisme van het naakte theater. Het sociaal-seksuele experiment laat voor hedendaagse maatstaven zelfs een seksistisch nasmaakje na. Maar eind zestig ging het om een provocerend, grensverleggend gedrag. Na het bevrijdend feest kwam pas de seks-pol gedachten, soms het gevoel van opgedrongen groepsseksparties, de idee van de impliciete prestatiemoraal en de mate van (seksueel) utopisme. Blijkbaar volgen op de overschrijding van de norm enkele nieuwe normen en strekkingen als seks-pol en feminisme. Toch is de schets van Hekma een scharniermoment: een overgang van dwangmatige Hollandse driftbeheersing naar ludieke lustbeleving.

Hugo Röling levert met "Samen of alleen" een doorlichting van de rubriek 'Wij willen weten' in het NMB/NVSH-ledenblad Verstandig Ouderschap/later Sextant (1938-1985). De rode draad die hij in die adviesrubriek onderkent is dat seks een steeds eenzamer avontuur is geworden. Tot in de jaren zeventig is het leidmotief: verbeter of herstel de partnerrelatie, dan wordt het vrijen vanzelf beter. Eind zeventig en verder: zorg eerst dat je zelf geniet/kunt genieten, je ziet later wel of het ook in je/een relatie lukt. Rekening houdend met het verschillend advies naar vrouwen en mannen toe, drukt zich hier de maatschappelijke individualisering uit.

Evert Ketting bestempelt in "De seksuele revolutie van jongeren" de veranderingen rond seksualiteit, omstreeks 1970, bij jongeren als een culturele revolutie. Met bijzondere aandacht voor de veranderingen op het vlak van geboortenregeling documenteert hij opvattingen, gedrag en (deels ook) de beleving van seksualiteit. Hij noemt de family planning beweging van de jaren zestig als een in kracht gegroeide culturele aanpassingsstrategie die de legitimiteit van de ervoor bestaande strategie heeft ontkracht. Tussendoor wijst hij ook op het gerapporteerde sekseverschil (jongens meer coïtus) en meent dat niet eerder werd stilgestaan bij het waarheidsgehalte van deze discrepantie. Voor Nederland gaat hij mijns inziens dan wel voorbij aan het onderzoek van Buunk.

Onder auspiciën van de Rutgers Stichting, met steun van het Ministerie van WVC, ging in februari 1989 het project "Seksueel misbruik door hulpverleners" van start. In toenemende mate wordt onderkend dat seksueel misbruik door hulpverleners voorkomt in alle takken van de zorgsector. De opdracht van WVC was drieledig: het organiseren van een landelijke werkconferentie, het bundelen van de op dit moment beschikbare kennis over de problematiek en het formuleren van aanbevelingen voor de preventie.

Het boek is daarom ook verdeeld in drie delen. Deel 1 geeft een analyse van de problematiek van seksueel misbruik door hulpverleners. Deel 2 beslaat de aanbevelingen voor preventie. Deel 3 geeft een verslag van de werkconferentie, die op 8 december 1989 gehouden werd. De eerste twee delen zijn geschreven door Eveline Glaser. Bea Straver heeft de tekst en de verslagen van de workshops bewerkt. Resultaat van deze samenwerking: een zeer prettig leesbaar boek, met veel informatie over de problematiek van seksueel geweld door hulpverleners.

Analyse van de problematiek.

In het merendeel van de gevallen vindt seksueel misbruik plaats in een hulpverleningscontact tussen een mannelijke hulpverlener en een vrouwelijke cliënt. Men moet het verschijnsel dan ook plaatsen binnen het brede terrein van seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes. Seksueel geweld in een hulpverleningsrelatie kent vele uitingsvormen. Er is altijd sprake van erotisch of seksueel gedrag van de hulpverlener met de bewuste of onbewuste intentie de eigen (seksuele) behoeften te bevredigen. De intimiteit van de hulpverleningsrelatie kan door de hulpverlener zowel op een verbale, nonverbale als direct fysieke wijze geërotiseerd of geseksualiseerd worden. Meestal weten hulpverleners heel goed dat hun gedrag de grenzen van het professionele handelen overschrijdt. Zij spreken er niet openlijk over en dwingen de cliënt op meer of minder subtiële wijze tot zwijgen.

Uit onderzoek in zowel Amerika als Nederland, blijkt dat het in 92% van de gevallen gaat om een mannelijke hulpverlener en een vrouwelijke cliënt; in 4% om een mannelijke hulpverlener en een mannelijke cliënt; en ook in 4% om een vrouwelijke hulpverlener en een mannelijke cliënt. Gemiddeld 10% van de onderzochte hulpverleners zegt ooit lichamelijk erotisch of seksueel contact te hebben gehad met een cliënt. Van de misbruikte cliënten ondervindt 90% achteraf negatieve gevolgen. Onder slachtoffers van de hulpverleners is nog nauwelijks kwantitatief en kwalitatief empirisch onderzoek gedaan.

Men kan de hulpverlener-clieënt relatie vergelijken met de ouder-kind relatie. Er zijn dan ook overeenkomsten te zien in de gevolgen van seksueel misbruik door hulpverleners en de gevolgen van incest. Voor beiden geldt dat het vertrouwen wordt geschonden, misbruik wordt gemaakt van de afhankelijkheid en dat de slachtoffers een persoon verliezen waarvan (deskundige) zorg wordt verwacht.

Als bijzondere risicogroepen onder hulpverleners kan men beschouwen: beginnende hulpverleners en hulpverleners met deskundigheidslacunes; hulpverleners met persoonlijke problemen en hulpverleners met persoonlijkheids- en karakterstoornissen. Ook onder cliënten kan men verschillende risicogroepen onderscheiden zoals: cliënten die verminderd weerbaar zijn ten gevolge van zwaar medicijn-, alcohol- of druggebruik, of narcose; geestelijk of lichamelijk gehandicapten en cliënten die opgenomen zijn in psychiatrische klinieken. Ook incestslachtoffers behoren tot de risicogroepen.

Het geschonden vertrouwen is waarschijnlijk een van de ernstigste gevolgen van seksueel misbruik door hulpverleners. Het misbruik heeft ingrijpende gevolgen voor het emotionele en psychische welzijn van de cliënt. Het weerhoudt cliënten opnieuw hulp te zoeken voor de verwerking van het misbruik en voor de oorspronkelijke problemen. Door het seksueel gedrag van de hulpverlener zijn deze problemen niet opgelost en meestal toegenomen. Het verraden vertrouwen maakt cliënten zeer wantrouwig naar (toekomstige) hulpverleners en naar mannen in het algemeen.

Aanbevelingen

In dit deel worden een aantal aanbevelingen gedaan om tot een betere hulpverlening te komen voor slachtoffers van seksueel misbruik door hulpverleners. Allereerst een hoofdstuk over aandachtspunten voor hulpverleners en aanbevelingen voor hulp aan slachtoffers. Het is duidelijk dat hiervoor een specifieke deskundigheid vereist is en dat supervisie en intervisie noodzakelijk is. Daarna volgt een hoofdstuk over opleiding, bijscholing en nascholing, met een aantal aanbevelingen voor opleidingsinstituten. De beroepsverenigingen kunnen invloed uitoefenen door hun beroepscode en gedragsregels aan te passen, door het instellen van een verenigingsstuchtrecht, door het verstrekken van informatie en door hun leden in de gevarenzone te ondersteunen. Ook dit hoofdstuk besluit met een aantal aanbevelingen voor beroepsverenigingen. Zorginstellingen dienen een beleid te

voeren dat enerzijds gericht is op hun medewerkers en anderzijds op hun cliënten. Alle instellingen zouden een adequate en toegankelijke cliëntenregeling moeten hebben en er zouden vertrouwenspersonen voor cliënten moeten zijn. Een apart hoofdstuk is gewijd aan de aanbeveling voor het Ministerie van WVC en het Ministerie van Justitie. Daarna volgen aanbevelingen voor cliënten- en patiëntenorganisaties en voor ziektekostenverzekeraars. Tot slot wordt gepleit voor het doen van onderzoek, in het bijzonder onder cliënten en patiënten.

Verslag van de werkconferentie

Het aantal inschrijvingen voor de werkconferentie was overweldigend. Vrijwel alle beroepsgroepen waren vertegenwoordigd. Niet alleen uitvoerende hulpverleners waren aanwezig, ook beleidsmedewerkers en personen van diverse opleidingen, overheden en inspecties.

Tijdens de werkconferentie werden 19 workshops gehouden, waarin de vele facetten van de problematiek aan de orde kwamen. De knelpunten en aanbevelingen werden besproken. Een aantal workshops was gericht op de attitude van de hulpverlener en op het hanteren van grenzen. Andere hadden de beleidsmatige aanpak van de problematiek tot onderwerp. De beschrijving van de workshops is zeer levendig en het lezen waard. Kortom een boek om aan te bevelen.

Mariëtte Moors-Mommers, medisch publiciste

Samen hulpverleners bij kindermishandeling. Een overzicht van de samenwerkingsverbanden.

Wiegers, A.M. en Swets-Gronert, F.A. (red.)(1989)

Deventer: Van Loghum Slaterus, f 15,50.

Van januari tot en met mei 1989 heeft het Nederlands Centrum Geestelijke Volksgezondheid (NCGV) een inventariserend onderzoek uitgevoerd naar bestaande samenwerkingsverbanden tussen organisaties op het gebied van de hulpverlening bij kindermishandeling. Dit overzicht is in eerste instantie bedoeld als leidraad voor hulpverleners, die te maken krijgen met gevallen van kindermishandeling en op zoek zijn naar consultatie- en hulpverleningsmogelijkheden in de regio. In totaal zijn 75 grotere samenwerkingsverbanden geïnventariseerd, waarbij de volgende gegevens verzameld zijn: naam; contactadres en persoon; doelstelling en activiteiten; doelgroep; participanten; structuur; oprichtingsdatum.

De organisatie van de samenwerkingsverbanden blijkt onderling sterk te verschillen. Het ene netwerk bestaat uit een groot aantal instanties en houdt zich bezig met alle facetten van kindermishandeling/incest, van preventie en voorlichting tot hulpverlening en beleid, terwijl andere verbanden opgesplitst zijn in kleinere teams of subgroepen die elk een afzonderlijk aspect benaderen. Er blijken voornamelijk platforms op het gebied van seksuele kindermishandeling te bestaan.

Het overzicht is een momentopname. Aanvullingen en wijzigingen zijn dan ook welkom en kunnen schriftelijk ingediend worden bij Fréa A. Swets-Gronert, NCGV, Postbus 5103, 3502 JC Utrecht.

Liesbeth Woertman, psychologe

Jaarboek Seksualiteit, Relaties, Geboortenregeling 1990

Frans E., Gyselen, P., Maddens, J., Pyck, D., Soete, F. & Trommelmans, W. (red.)(1990)

Gent: Federatie Centra voor geboortenregeling en Seksuele Opvoeding, 284 pag., 641 Bfr. (door overschrijving op rekening 001-0109691-81, CGSO-secretariaat, Kon. Albertlaan 167, 9000 Gent, met vermelding JB '90).

Voor mij ligt het Jaarboek 1990 van de Federatie CGSO. Een veelzijdig verzamelwerk, helemaal in de lijn van de vorige jaargangen. Met een herkenbare, verzorgde lay-out en een apart, bijgewerkt adressenboekje voor seks en relaties. Het Jaarboek is omvangrijker geworden. Voor het eerst heeft de redactie bijdragen moeten weigeren wegens plaatsgebrek. Van waar die plotse ruime aandacht voor het veld van menselijke relaties in Vlaanderenland?

Blikvanger '90 was uiteraard de abortuslegalisatie. Aan de hand van vier bijdragen krijgen we een schets van de politieke evolutie rond dit hete hangijzer, een kroniek van de 'minikoningskwestie' die ermee gepaard ging, een visie op de begeleidende maatregelen rond relatiebekwaamheid en

enkele bedenkingen rond 'noodsituaties van de vruchtbaarheid'. Stuk voor stuk zijn het goed gedocumenteerde artikelen die de vaak surrealistische mechanismen van de Belgische politieke besluitvorming blootleggen.

Nieuw dit jaar is het thema 'sekspanorama'. Vier auteurs kregen de opdracht toebedeeld om seks en relaties binnen de belangrijkste grootmachten in beeld te brengen. Zonder uiteraard de pretentie van volledigheid krijgen we hier boeiende bijdragen over de weerslag van het Amerikaanse kapitalistische systeem in crisis, de Sovjetstaat waar 70 jaar socialisme een stempel drukte op het intieme leven van de burger, het communistische China met zijn strenge geboortenpolitiek en de Japanse mannenmaatschappij. Deze sociologische invalshoek verdient blijvende aandacht. Als geen ander stelt ze scherp hoe maatschappelijke factoren zich weerspiegelen in hoe binnen een samenleving aan seks en relaties vorm gegeven wordt.

Verder krijgt de lezer een uitgebreide brok reflectie over het reilen en zeilen van seks in het Vlaamse medialand met onder andere: erotiek in de theaterwereld, seks in de strips, de ondergang van de Belgische porno-uitgeverij en een analyse van de hartsrubrieken in de weekbladen. De kwaliteit van deze bijdragen vond ik wisselvallig, vaak blijft het bij een losse babbel.

Boeiend blijven de film- en boekbesprekingen. Volgend jaar zullen we er vooral de goed doorzachte analyses van Bob Carlier moeten missen.

Kortom, een nieuwe uitgave waarmee de Federatie CGSO haar gestoffeerde traditie verder zet en haar gedachten goed onder het -bredere?- Nederlandstalige publiek aan de man en vrouw kan brengen.

Greta Bolle, arts

Mannen met mannen. Welzijn, relaties en seksualiteit

Vincke, J., Mak, R. en Bolton, R. (1991)

Gent: CGSO-Forum 4, 175 pag., 495 Bfr.; te bestellen via het CGSO-secretariaat, Koning Albertlaan 167, 9000 Gent (België).

Wat weten we in Vlaanderen over mannen die seks hebben met andere mannen? Hoe leven zij? Hoe bouwen ze hun relaties uit? Hoe vrijen ze?

Dat op deze vragen anno 1991 nog een antwoord geformuleerd dient te worden schetst een beeld van de maatschappelijke context waarbinnen man-man seksualiteit zich nog steeds bevindt!

Bovenstaand boekje is een neerslag van de resultaten van het 'Gay Service Research Project' (GSRP), het eerste grootschalig onderzoek dat peilt naar het leven en welzijn van Vlaamse homo-mannen. Het onderzoek werd uitgevoerd aan het AIDSreferentiecentrum van de Rijksuniversiteit Gent in de loop van het jaar 1989. Van 379 mannen, die hoofdzakelijk via sleutelpersonen gerecru-teerd werden, nam men een interview af met behulp van een personal computer. Binnen de context van de gevoelige en intieme aard van de vragen, liet deze techniek toe de interpersoonlijke aspecten van het interviewproces te vermijden. Het afnemen van deze vragenlijst werd gekoppeld aan serologisch onderzoek met als doel de seroprevalentie van het HIV te registreren.

Het boek zelf valt uiteen in vier onderscheiden delen. Een eerste hoofdstuk schetst de evolutie van het Westerse denken over homoseksualiteit. Kenmerkend hierbij is dat het centrale aandachtspunt doorheen de tijd verschoof van de man-man seksuele contacten als gedrag naar de homoseksueel als persoon. De Westerse wetenschap schreef hem allerlei eigenschappen toe, en verklaarde hem ziek en pathologisch. Pas recent kiest men voor een meer genuanceerde benadering. De auteurs geven een boeiende en heldere synthese van dit toch zeer complexe domein; met de aandacht evenwichtig verdeeld over invloeden vanuit de antropologie, natuur en cultuur.

Hoofdstuk twee beschrijft een aantal kernmomenten uit het leven van homo-mannen in Vlaanderen. Hierbij komen ondermeer aan bod: de ontwikkeling van de homo-identiteit, de participatie in de homo-subcultuur, de homo-relaties. De gegevens uit het eigen onderzoek worden hier getoetst aan wat tot op heden over die typische aspecten geweten is.

Ik vermoed dat het bij veel lezers nogal wat verwarring zal stichten dat het onderzoeksproject hier niet in zijn globaliteit wordt voorgesteld, maar dat men gegevens over de algemene context van het onderzoek in de appendix moet gaan zoeken. De cijfertabellen, die dan wél worden afgedrukt, munten evenmin uit door duidelijkheid.

Hoofdstuk 3 poogt de samenhang van de factoren in kaart te brengen die de levenskwaliteit

anders dan hun leeftijdsgenoten. De koppeling van intieme seksuele contacten aan een vaste relatie wordt nog wel gelegd maar neemt sterk af met de leeftijd. Hoe jonger, hoe vlugger de loskoppeling gebeurt en hoe wisselender ook de relaties. Zo beweert 14,6% van de 15-jarigen reeds coïtus te hebben gehad. Deze gegevens wijken weinig af van deze uit andere onderzoeken (Verhofstadt-Deneve, 1984; Geraert, 1987).

Bedenklijk bij de opzet van het project lijkt me de quasi afwezigheid van homoseksualiteit in de vraagstellingen. Slechts in één item wordt naar homoseksuele relatievorming gepeild. Of zouden homoseksuele jongeren dan nog steeds géén deel uitmaken van Vlaamse jeugdbewegingen?

In tegenstelling tot veel onderzoeksverslagen die saai en moeilijk leesbaar zijn, leest dit boekje als een sneltrein. De verzorgde lay-out en de vlotte schrijfstijl zijn daar debet aan. In die zin is het niet enkel aan te raden aan ouders die overwegen om hun kinderen naar een Vlaamse jeugdbeweging te sturen, maar biedt het ook stof tot nadenken voor iedereen die beleidsmatig bij de vorming van jongeren betrokken is.

Greta Bolle, arts

Sexual abuse and the primary care doctor

Wakley, G. (1991)
Chapman & Hall, 105 pag., f 9,95.

Dit boek behandelt op een bondige manier een zeer groot aantal aspecten van seksueel geweld. Alle voorbeelden komen uit de huisartspraktijk. Ze zijn verzameld tijdens Balint-achtige trainingen van groepen huisartsen in het Verenigd Koninkrijk.

In het eerste hoofdstuk, 'The problem in primary care', worden de beperkingen van specialistische zienswijzen besproken. Verder komen aan de orde thema's als: wat is seksueel misbruik?, signalen van misbruik en het vaststellen ervan, het moment van de onthulling van het geheim en de verantwoordelijkheid en de eerstelijns dokter. Het tweede hoofdstuk, 'What is normal?', behandelt de seksuele ontwikkeling en opvoeding. In hoofdstuk drie worden fysische en emotionele veranderingen in de puberteit besproken. Verder is er aandacht voor de relatie met de ouders, en met sociaal buiten het gezin. Ook de relatie tussen de puber (adolescent) en de huisarts krijgt de nodige aandacht. 'Abuse as a visiting card', hoofdstuk vier, besteed veel aandacht aan de betekenis van de moeder. Het vijfde hoofdstuk behandelt geheime relaties, het omgaan met seksuele opwindings, en hulpverlening aan pubers. Hoofdstuk zes gaat vooral in op patriarchale macht, moeders en grootmoeders, en machteloosheid. Hoofdstuk zeven bevat een prachtige beschrijving van de chronische patiënte. Hoofdstuk acht, 'Actions stations', gaat in op de mogelijke wegen en interventies waarlangs de huisarts hulp kan bieden. Hoofdstuk negen behandelt verkrachting en de verwerking ervan. Hoofdstuk tien bespreekt de relatie met de familie en met andere professionals. Ik was zeer getroffen door de gelijkenis van één en ander met ons land. Hoofdstuk elf behandelt tenslotte therapie mogelijkheden, speciale noden van het mishandelde kind, persoonlijke en professionele grenzen van de artsen.

Wakley schrijft heel gevoelig over de problemen van incest, verkrachting en seksueel geweld. Hij gaat in op de vele openlijke en verborgen signalen. Hij laat de huisarts in zijn of haar waarde en reikt waardevolle tips aan of raadt aan nieuwe vaardigheden te leren om daarmee eigen medische hulpmogelijkheden uit te breiden. Een boek dat door Nederlandse huisartsen met vrucht gelezen kan worden.

Jan Moors, huisarts

Introduction to psychosexual medicine

Skrine, R.L. (ed.) (1989)
Carlisle CA4 9DE, P.O. Box 67: Montana Press, 211 pag., £ 12,95.

In 1974 werd in Londen het Institute of Psychosexual Medicine opgericht. Psychoseksuele counseling werd toen al een jaar of vijftien in de praktijk gebracht. Feitelijk is deze manier van omgaan met psychoseksuele problemen en met de hulpverleners die dat willen leren het uitbouwen van het werk

de kracht als de zwakte van het boek. Het krachtige van dit boek is gelegen in het brede overzicht, dat geboden wordt. Psychodynamische, cognitieve, gedragsmatige, interaktionele en biologische perspectieven komen aan de orde. De lezer kan zijn/haar eigen, favoriete perspectief opzoeken en zich daarin verdiepen. Ook kan de lezer op zeer toegankelijke wijze kennis nemen van benaderingen die hem/haar minder bekend zijn. De grote mate van diversiteit vormt echter tevens de zwakte van het boek. In een concluderend hoofdstuk aan het eind van het boek merken Leiblum en Rosen min of meer vertwijfeld op dat - gezien de grote mate van diversiteit - algemene richtlijnen of principes voor de behandeling niet gegeven kunnen worden. Mijns inziens wreekt zich hier de uitgangsgedachte van het boek, namelijk dat - door het inventariseren van alle meningen - min of meer vanzelf algemene principes opgespoord zullen worden. Dit blijkt echter niet te lukken. Mogelijkerwijs zou het boek een meer bevredigend eindresultaat gehad hebben als Leiblum en Rosen expliciet een rode draad in het boek hadden aangebracht. Toch verdient dit boek zeker de aandacht: de therapeutische benaderingen van stoornissen in het seksuele verlangen worden zeer helder en beredeneerd uiteengezet. Het zal de kwaliteit van de hulpverlening zeker ten goede komen als men hiervan kennis neemt.

Deel I betreft psychodynamische en interpersoonlijke perspectieven. Een intrapsychische benadering (Levine), een ego-analytische benadering (Apfelbaum) en een benadering vanuit de object-relatietheorie (Scharff) komen aan de orde.

Deel II betreft cognitieve en gedragsmatige perspectieven. Een 'broad-spectrum' benadering (LoPiccolo en Friedman), multimodale therapie (Lazarus), sexual scripting (Rosen en Leiblum) en hypnose (Zilbergeld en Hammond) worden behandeld.

Deel III betreft interactionele perspectieven. De benadering van Masters en Johnson (Schwartz en Masters) en een systeem benadering (Verhulst en Heiman) worden beschreven.

Deel IV heeft betrekking op biologische en medische perspectieven. Beschreven worden de rol van hormonen en drugs (Segraves) en de behandeling van stoornissen in het seksueel verlangen bij somatische zieken en gehandicapten (Bullard).

Deel V betreft seksueel verlangen en homoseksualiteit/lesbianisme. De behandeling van stoornissen in het verlangen bij lesbische paren (Nichols) en homoseksuele mannen (Coleman en Reece) wordt beschreven.

Seksueel verlangen wordt door Leiblum en Rosen gedefinieerd als "a subjective feeling state that may be triggered by both internal and external cues, and that may or may not result in overt sexual behavior" (pag. 5). Aan deze definitie valt op dat seksueel verlangen gekenmerkt wordt als een subjectief gevoel. Dit is een belangrijke stap: terecht breken Leiblum en Rosen met de drive-benadering van seksueel verlangen. Tegelijkertijd valt op dat de definitie vaag is. De definitie zou aangescherpt kunnen worden door uit te gaan van theorieën over emoties. In dit boek, dat in de periode 1986-1988 geschreven is, is dit niet gebeurd. Het toepassen van emotie-theorieën op seksueel verlangen is min of meer parallel aan het schrijven van dit boek in zwang gekomen. Dit verklaart waarom hieraan in het boek nauwelijks aandacht is besteed. Mogelijkerwijs zal in de toekomst meer orde aangebracht kunnen worden in de caleidoscoop van (therapeutische) benaderingen van seksueel verlangen door nauw aan te sluiten bij onderzoek naar emoties in het algemeen.

Joost Dekker, psycholoog